

Fecr Yayınları: 708

MU'TEZİLE'DE ERDEMLİ ARINMA

Doç. Dr. Hüseyin MARAZ

© FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SAN. ve TİC. LTD. ŞTİ.
(Sertifika no: 13178)

Mizanpaj ve Kapak
FCR

Baskı ve Cilt
NY MATBAACILIK YAYINCILIK
KAĞITÇILIK TİC. VE SAN. LTD. ŞTİ.
Ostim OSB Mh. 1250 Cd. No: 24 Yenimahalle/ANKARA
Tel: (0533) 591 86 17 (Sertifika no: 50732)

1. Baskı: Ağustos 2023

ISBN: 978-625-6436-60-2

FCR YAYIN REKLAM BİLGİSAYAR SANAYİ ve TİC. LTD. ŞTİ.
Hacı Bayram Mah. Boyacılar Sk. No: 14/1
Ulus-Altındağ/ANKARA • Tel: (0312) 310 08 60
Web: www.fcr.com.tr • e-mail: fcr@fcr.com.tr

MU'TEZİLE'DE ERDEMLİ ARINMA

Doç. Dr. Hüseyin MARAZ

Ankara 2023

Doç. Dr. Hüseyin MARAZ

1980 yılında Karabük'te doğdu. 1999 yılında Karabük İmam-Hatip Lisesi'ni bitirdi. 2006 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2007 yılında İzmir/Tire İlçesi'nde imam-hatib olarak memuriyete başladı. 2009 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı Trabzon İhtisas Eğitim Merkezi'ni kazandı ve ihtisas eğitimini 2012 yılında başarıyla tamamladı. Aynı yıl İzmir İl Müftülüğü'ne cezaevi vaizi olarak atandı. 2013 yılında ÖYP Araştırma Görevlisi olarak Malatya İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ndeki görevine başladı. Yüksek Lisansını, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Kalam Ana Bilim Dalı'nda "*Fahred-din Râzi'de Ezel-Ebed Meselesi*" adlı teziyle 2013 yılında tamamladı ve aynı bilim dalında doktora eğitimine başladı. 2017 yılında, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri (Kalam) bölümünde "*Mu'tezile'de İstihkak Teorisi (Mükâfat ve Cezanın Hak Edilmesi)*" başlıklı çalışmasıyla doktora-sını tamamladı. 2018 yılında Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'ne Yrd. Doç. Dr. olarak atandı. 29 Mayıs 2020 tarihinde doçent ünvanını aldı ve Aralık 2020 tarihi itibarıyla Temel İslam Bilimleri Bölümü (Kalam ve İtikâdî İslam Mezhepleri) doçentlik kadrosuna atandı. 2023 yılında aynı bilim dalında Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'ne naklen atanan yazar aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görevini sürdürmektedir. İngilizce ve Arapça bilen yazarın, alanında özgün ve çeviri kitapları ile çok sayıda kitap bölümleri, sempozyum bildirimleri ve makaleleri vardır.

*Rehmetli babam Niyazi MARAZ'ın aziz hatırası
üzere ruhunun bahtiyar ve mesrûr olması duasıyla...*

ÖN SÖZ

Hata yapabilen bir insan, aynı zamanda kendi geçmişiyle yüzleşip değişim yönünde kararlar alabilen bir varlıktır. Eski deneyimlerinden vazgeçip yeni bir başlangıç yapabilme motivisi, insan doğasının bir parçasıdır. Özgürce yapabilen, değerler üreten, eylemlerinin ahlâkî kritiğini yapıp sorumluluk alabilen ve değişim için kendisini yenileyebilen tek varlık yine insandır. Fakat insan, ihtiyaç duymayan ve kendi kendine yeterliliği olan bir varlık değildir. Ahlâkî değerleri (iyi ve kötü) bilmesi yanında cehalet, arzular, şehvet, taklit, ihtiyaç nedeniyle ya da sonuçlarını kestiremediği için kötülükler yapabilmektedir. Günahsızlık, insanın asla kaderi olmamıştır ve her bir insan, günah işleyebileceğinin idraki içerisinde yaşama katılır. Kutsal metinler de insanın tarihini bir günah üzere başlatır. Günahı arınma, bir itirafın sonunda gerçekleşir (Araf 7/23) ve insanın tarihte yürüyüşü yeni bir fırsat ve değişim imkânına dönüşür. Böylece tövbe insanın aslına, gerçek özüne dönüşü sembolize eder. Günah ise özden uzaklaşmanın, arızî hal ile olması gereken aslî hal arasındaki uyumsuzluğun adıdır.

İnsan doğası gereği iyi ve kötünün nesnel değerini bilebilecek yapıdadır. Bu bilginin eylem halini alması, iyilik ya da kötülüklerin var olmasıdır. Günah ise yasal ve ahlâkî ihlaller nedeniyle oluşan her türlü eylemdir. Tövbe eylemi de bilginin tekrar aktive edilip zıt bir yönelimle var olan olumsuz hali yapıcı bir terk edıştır. Günah, değişim öncesi hal; tövbe değişim kararıdır. Değişimin ve düzenleyici aktivitenin bireyin iradesi doğrultusunda ahlâkî ve yasal bir zemine çekilmesidir. Artık birey, ne yaptığını ve neler yapması gerektiğini idrak eden biridir. Böylece kötü fiillerden arınmak için zıddı değerleri (iyilikler) var etme eylemi olan tövbeye yönelir. Değişimi reddetmek ise Mu'tezile düşüncesi

sinde kabihdir. Kabih olana pişmanlığın yokluğu ve kabihde ısrar etmek artı bir günahdır. Dinde pişmanlığı var eden ve ısrarı sona erdiren ilahî lütuf kuşkusuz tövbedir. Allah'ın insana arınması için lütfettiği tövbe, günahın bireye ve topluma zarar veren etkisini yok eden değişim talebidir. Bu değişim fırsatını insanın özgür kararıyla göz ardı etmesi ilahî imtiyazı reddetme sürecidir. Aynı zamanda var olanlara yönelik ahlâkî ve yasal uzlaşının bozulumudur. Çünkü gerçekçi kararlar neticesinde insanın daha iyi yönde gelişimini temin eden tövbe, Allah ve diğer bütün varlıklarla uzlaşma halidir. Bu nedenle kendi geçmişi ve tarihiyle yüzleşip geleceğini doğru ve iyi yönde planlayabilenler dünyevî başarıyı ve nihâî kurtuluşu elde edebilir. Mu'tezile nazarında da yalnızca kendisini değiştirip yenileyebilenler onuru ve mutluluğu hak edebilir. Çünkü kabihde ısrar etmek ve iyi değerlere yönelmemek kötünün fâilini sonsuza kadar kınamayı gerektirir. Bu nedenle büyük günahkâr, kendisini arındırmadığı sürece iyilere özel övgü ve onuru hak etmeyecektir. İyinin tesadüfen kötüye, kötünün de ani kararlarla iyiye dönüşmesi Mu'tezile açısından makul ve âdil değildir. Mu'tezile'de kötü olanı iyiye dönüştürecek en seçkin yöntem bu durumda erdemli arınma yani doğru tövbedir. Bu sebeple insan, teklif devam ettiği sürece kendisini arındırarak va'd edilen mutluluğu hak etmelidir. Değişimin yasal formunu belirleyen Allah olduğundan başka bir etkenin müdahalesi ise değişim olarak telakki edilemez. Hiç kimse bir başkası adına tövbeye katılamaz, tövbe alamaz, tövbeyi geçersiz kılamaz ve bireyin etkin olmadığı alternatif modeller öneremez. Çünkü nedim ve azm ilkesiyle kendi nesnel koşulları dışında tövbede herhangi bir izleğin takip edilmesi tövbenin anlam ve gayesiyle çelişen bir durumdur.

Mu'tezile özellikle yönetici kesimin yaptıkları hatalara karşı iyimser olmamıştır. Onların düşüncesinde bilinçli ve özgürce alınan kararlar neticesinde oluşan zararların sorumluluğu fâilleri-

ne aittir. Ağır maliyeti olan hayatî kararlar da hesap vermeyi ve ciddi yaptırımların varlığını zorunlu kılar. Büyük suç ve günahlar, yönetimle ilgili bütün imtiyazları yok eden müeyyidelerin sebebini oluşturur. Çünkü ahlâkî ve yasal olarak arınma, sorumluluğun gereği olan telafi prosedürlerini gerekli kılar. Tövbe; tazmin, ilan, itiraf, özür gibi telafi edici yaptırımlarla bütünleşir. Bu açıdan Mu'tezile'de insan hak ve onurunu ilgilendiren suçlar doğrudan Allah'ın hakkı olarak telakki edilemez. Çünkü böyle bir yaklaşım, insan haklarının ihlaline ve farklı tarzda günahları meşrû görme tehdidine açıktır. Tövbe gerekli yasal ve ahlâkî yaptırımları zorunlu kılar. Dolayısıyla insan haklarıyla ilgili olan günahlar, dünyevî hukukun konusu olduğundan ahirete ertelenemez. Bunun aksine irca doktrinini politikleştiren iktidarlar, eylemlerinin yasal ve ahlâkî sorunluluğundan kaçınmak için özgür olmadıklarını ve ilahî bir kararın nesnesi olduklarını ileri sürmüşlerdir. Politik kararların ilahî kararlarla özdeş hale getirilmesi ise hesabı verilebilir bir yaşam imkânını kısıtlayıcı bir faktördür. Ayrıca günah olgusunun beşerî düzlemde ilahî alana çekilmesi günahın kapsamını âdeten daraltır. Böylece özel günahlar ve hesabı sorulamayan tasarruflar bireylerin zihinlerinde meşrû zemine çekilebilir. Oysaki dünyada sorumluluk ve hesap verebilme imkânı dışında tutulan güç merkezli suçlar, toplumsal yozlaşmanın başat nedenidir. Doğru bir tövbede, insanın diğerine etki eden kötü nitelikli geçişli eylemleri, insan hak ve onurunun muhafazası için geriye dönük pişmanlığı ileriye yönelik de düzenleyici kararlılığı var etmelidir. Şu halde gerçek arınma edimi, bireyin Allah'ın hukukunu ve insan haklarını gözetmesi için ne yapması gerektiği konusunda yasal ve ahlâkî yaptırımları işlevsel kılan ve vicdanı harekete geçiren ilahî yöntemdir. Nitekim araştırma konumuz, bireyin kendisiyle, diğerleriyle ve yaratıcısıyla doğru ve tutarlı bir ilişkiyi yeniden tesis edebilmesi adına tövbe konusunu ahlâkî ve yasal boyutlarıyla gündeme taşımaktadır.

Klasik kelâmın bilimsel evreninden hareketle, disiplinlerarası verilerden de istifade ederek, belli başlı güncel sorunlar ekseninde tövbe temasını analiz edeceğimiz çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde ayrıntılı bir şekilde günah olgusu, Mu'tezile bakış açısıyla tüm nitelik ve bağlamları göz önüne alınarak irdelenecektir. İkinci bölümde modern bilimin verilerinden de istifade edilerek arınma olgusunun psiko-sosyal etkileri incelenecek, arınmada negatif pratiklere yer verilerek gerçek dışı ile gerçekliğin analizi yapılacaktır. Üçüncü bölümde Mu'tezile'nin tövbe konusuna yaklaşımı belirli temalar eşliğinde deskriptif bir yöntemle izlenecek, arınma olgusunun dinî ve ahlâkî yönden nitelik ve işlevi analiz edilecektir. Özellikle güç, bilgi ve makam sahiplerinin örnek vakalar ekseninde tövbe pratikleri, arınmanın insan hak ve onuruyla ilişkisini takip etme açısından son bölümün dikkat çekici teması olacaktır. Sonuç olarak tövbenin bireyin ve toplumun gelişmesi, ahlâken iyi standartlara ulaşılması ve gelecek adına düzenleyici kararlı adımların atılması için en gerçekçi ilahî lütuflardan biri olduğu vurgulanacaktır.

Çalışmamız, karşılaştırma yöntemini esas alan bir araştırma niteliği taşımamaktadır. Daha çok tespit ve tenkit vurgusuyla tecrübî vaka analizine dayalı bir araştırma türüdür. Tematik vurgu, sorumluluk ve hesap verebilirlik bağlamında insanın özgür kararlarının muhasebesine ve yaptırım gerektiren hallerine odaklanmaktadır. Özellikle de Mu'tezile'nin adalet ilkesi doğrultusunda dinî, bürokratik ya da siyasî güç ve yetkinin arınma sürecine iştiraki metnin içeriğine yansıtılmaya çalışılmıştır. Bu yönüyle çalışmamızda, klasik ve modernin mantıksal uyumu izlenerek düşüncenin tecrübî boyutu, tarihsel zamanın, yaşantıların, realitenin ve koşulların ürünü olarak kendisini gösterecektir. Son olarak değerli vakitlerini ayırarak çalışmamızı okuyan ve değerlendiren kıymetli dostum Doç. Dr. Seyithan CAN'a şükranlarımı iletirim.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ-----	7
GİRİŞ-----	13

BİRİNCİ BÖLÜM

ARINMADA NEDENSEL FAKTÖR-----	19
1. Kötülük Eylemi Olarak Günah-----	19
1.1. Günahın Kavramsal Tahlili-----	19
1.2. Günahı Kategorik Olarak Bilme İmkânı-----	26
1.3. Büyük-Küçük Günah Ayrımında Yöntem-----	34
1.4. Küçük Günah-Zulüm İlişkisi-----	37
1.5. Günah-Kasd İlişkisi-----	38
1.6. Taatlere Kıyasla Günah-----	41
1.7. Günah-Yergi İlişkisi-----	44
1.8. Günahlar Arasında Dönüşüm-----	44
1.9. İsim ve Hüküm İkileminde Fâsık-----	47
1.10. Günahkâra Mümin İsminin İzafesi-----	55

İKİNCİ BÖLÜM

ARINMANIN PSİKO-SOSYAL ANALİZİ-----	61
2. İnsanın Arınma Edimine Yönelimi-----	61
2.1. Arınma Edimi ve Muhtevası-----	61
2.2. Değişim Modeli Olarak Arınma-----	67
2.3. Arınmada Psikolojik Faktör-----	74
2.4. Arınmanın İyileştirici ve Geliştirici Etkisi-----	80
2.5. Arınma Yöntemi Olarak Tövbe-----	83
2.6. Arınmanın Patolojik Şekli “Tövbe Alma”-----	89
2.7. Yanlış Görüş ve İnançlardan Arınma-----	99
2.8. Değer Dışı Diyalogdan Arınma-----	113

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARINMANIN DİNÎ-AHLÂKÎ ANALİZİ-----	115
3. Arınma Sürecinde Fâil İnsan-----	116
3.1. Tövbenin Kavramsal Analizi-----	121

3.2. Töbmenin İ'tizar İle İşlevsel Uyumu -----	124
3.3. Geçişli Kötülükten Kaçınmanın Gerekçesi-----	125
3.4. Pişmanlık Gerektiren Kötünün Niteliği -----	127
3.5. Töbmenin Vücûbiyeti-----	130
3.6. Töbmenin Yeterlilik ve Kapsamı-----	132
3.7. Pişmanlıkta Ahlâkî ve Yasal Kâideler-----	135
3.8. Kötü Fiillere Pişmanlığın Aşamaları-----	138
3.9. Küçük Günahlara Töbmenin Gerekçesi -----	139
3.10. Arınmada Zorunlu Unsurlar: Nedm ve Azm-----	141
3.11. Bir İsâet Türü Olarak Cinayet Suçu -----	144
3.12. Günah Öncesi Hak Edilen Sepap -----	148
3.13. Tövbe İçin En İyi Zaman -----	149
3.14. Bilinen ve Bilinmeyen Günahlara Tövbe -----	151
3.15. Tövbe Sonucunda Cezadan Arınma -----	153
3.16. Arınmada Risk Faktörü Olarak Şefaaf-----	158

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

AHLÂK VE HUKUK İLKESİ OLARAK ARINMA -----163

4.1. Arınma İlkesi Olarak el-Menzile-----	163
4.2. Ahlâkî Boyutlarıyla Arınma-----	181
4.3. Arınma Pratiğinde Kazanç Ahlakı -----	193
4.4. Arınma Sürecinde Hesap Verebilirlik -----	200
4.5. Güç ve Yetki Sahiplerinin Töbesi -----	204

SONUÇ-----221

KAYNAKÇA-----227

GİRİŞ

Özgür olan ve bilen insan için hatasızlık, imkânsız bir durumdur. İnsanın tarihi de günahsızlık denilen olgu ile hiç kesişmemiştir. Yeryüzünde yaşam başladığı andan itibaren cinayetler, hırsızlıklar, aldatmalar, yalanlar, ahlaksızlıklar, batıla yönelişler vs. daima olagelmıştır. Eksiklik, cehalet, zaaf, kusur, acziyet ve ihtiyaç vb. nedenlerle insanlar çeşitli günahları hep işleyebilmiştir. Günah, insan doğasının arızî bir parçasıdır ve en genel anlamıyla cezayı ve kınamayı gerektiren suçtur. Din ise insanın aslı yönüne dönmesini, tövbeyle ıslah olmasını teklîfi emir gereği ve hukukun istikrarı bağlamında telkin eder. Böylelikle herhangi bir günahın kalıcı olmasına müsamaha göstermez ve günahın arınmanın çeşitli yollarına rehberlik eder. Din, bireylerin hak ve hukukuna riayette istikrarı önemseyerek bütün ihlalleri kötülük/günah niteliğiyle farklı yaptırımların konusu kılar. Varlığa yönelik ihlallerin ahlâkî ve yasal bedelleri gerektirdiği bilgisine sahip olmak da insan hak ve onurunun muhafazası için tümel bir kaidedir.

Dinin mükellef insana teklif ettiği ve haklar kaidesiyle yasalaştırdığı nesnel arınma yöntemi kuşkusuz tövbedir. Tövbe, bireyin kötülükleriyle ahlâkî erdemlerin ve yasal hakların bütünleşmesi sürecidir. Bu yönüyle insanın hata ve günahlarını idrak edip gerekli düzenleyici adımları atabilmesi için belirlenmiş ilahî bir yardımdır. Adl ilkesinin uzanımı olan bu ilahî imtiyaz, herkes için geçerli yasal bir kaidedir. Bu hususta hiç kimse özel, ayrıcalıklı bir konuma sahip değildir. Çünkü günah ya da kötülük, bu dünyanın bir gerçeğidir ve akıllı mükellef varlıklar için bilinçli fiillerin konusudur. Dolayısıyla yeryüzünde özgür olanlar hata yapabilir, günah işleyebilir ve zıt yönde değişimi sağlayabilirler. Bu tecrübî hakikatten herhangi bir varlığın istisna edilmesi söz konusu değildir.

Değişim olgusu, insanın mevcut koşulları tersine çevirmesiyle ilgilidir. Eski hal olan kötülükten/günahtan uzaklaşıp yeni durum arınmaya/tövbeye yönelmesidir. Esasında tövbe, kuralsız bir yaşamdan hak ve hukuka riayet edilen bir anlayışa dönüşür. Daha iyiye doğru iyileşmenin ve gelişmenin gerçekleşmesi de insanın hatalarıyla yüzleşebilmesine bağlıdır. Kaldı ki bu aşama, arınma sürecinin başlangıcıdır. Mu'tezile, "insan, kendi fiillerini özgürce yapabilir" derken bu kaideden yönetici sınıf ya da sıradan bir insan olsun herhangi birini istisna etmemiştir. Çünkü istisnasız herkes iyilik ya da kötülük yapabilir. Hür iradeleriyle eylemde bulunan insanların davranış tarzlarına haklar ve sorumluluklar bitişir ve bunlar hesap verebilmenin konusu olur. İnsan ürünü olan bilinçli bir eylem, diğerine etki ettiğinde sorumluluk ve hesap verebilirlik kaidesinden istisna edilemez. Çünkü suç ve hataların insanın dışında farklı iradelerin ürünü olduğunu düşünmek, benzeri hataların tekrarına neden oluşturur ve hesap verebilme sorumluluğunu istisnâî kılar. Üstelik hatalar ve yanlışlar önemsenmez, görülmez, hesap sorulmaz ya da sahte takdirlerle maruz kalırsa zamanla doğruların yerini alır ve yapılan hatalar kanıksanır. Hata yapan kişinin özeleştirisi yetisi körelir. Hesabı sorulamayan hatalar, bireylerin zihinlerinde sıradanlaşır, haklı tepkiler üretilemez ve hatalar silsilesi yıkıcı etkiye bürünür. Özellikle dinî ya da politik yetki sahiplerinin tasarrufları, ilahî kararlar özdeş hale getirilirse akabinde oluşacak masumiyet doktrini sorgulanamaz ve hesap sorulamaz bireylerin türemesine neden olur. Hatasızlık algısı ise bir varlığı varoluşsal niteliklerinden soyutlayıp doğasına yabancılaştırmaktır. Artık nasıl ki bir kralın bir köle gibi düşünmesi mümkün değilse bu aşamada sözü edilen şahıs, "biz" değildir. Oysa her insan hata yapabilir. Peygamberler bile bundan münezzeh değildir. Fakat onların hiçbir hataları örtbas edilmemiştir. Üstelik ilahî uyarıya açıklığıyla kamusal içeriklidir. Nitekim onların ismet (günahlardan sakınma) sıfatları da vardır.

Ama bu sıfat, onlar adına hataların kamufle edilmesine asla müsaade etmez. Ayrıca bir peygamber bir hatayı ya da küçük bir günahı tek bir defa işler. İkinci defa tekrarı hiçbir surette söz konusu olmaz. Çünkü onlara (tövbeyle) yardım edilerek arınma fırsatı verilmiştir. Buradan hareketle etki ve yetki sahipleri başta olmak üzere her insan, teklif süresince arınmaya ve yardıma muhtaçtır. Nitekim yalnızca hata yapıp günah işleyebilen varlıkların olduğu mümkünler alanında arınmadan söz edilebilir. Sadece gerçekçi arınmanın hâkim olduğu yerde de iyileşme, gelişme, ilerleme, haklar ve değerler önemsendir. İnsan haklarının gözetildiği ve Allah'ın hukukuna riayet edildiği sistemlerde bütün insanlar gerçekten hatalarını itiraf edebilir ve ayrıcalıklı sınıfların oluşması düşünülemez. Bu nedendir ki hiçbir peygamber insanüstü niteliğe bürünmemiş ve onlar ilelebet “biz” olarak kalmışlardır.

Bununla birlikte dinde “günahsız olanlar” tamlamasıyla istisnâî bir sınıf ya da birey yoktur. Ne bir peygamber ne Şia'nın imamı ne de dinî bir grubun lideri günahsızlık vasfına sahip olmamıştır. Peygamberlerin tebliğ süresince beşer olduklarını hatırlatmaları da¹ bir anlamda kendilerine yakıştırılacak her türlü insanüstü nitelikleri, mükemmellik ve kusursuzluk vasıflarını bertaraf etmek içindir. Bu nedendir ki peygamberler hata yapmaktan korunmuş şahıslar değildir. Yalnızca kendilerini günahattan korumuş ve kötülükleri terk etmiş özgür bireylerdir. Kaldı ki bir peygamberin kendisine insan olmanın doğasına aykırı nitelikler vasfedilmesini onaylaması ya da bu düşünceye sahip olması başlı başına bir günahdır. Peygamberlerin hatalarından tövbeyle arınmaları da dıştan bir müdahale yoluyla günahattan korundukları düşüncesiyle çelişik bir durumdur. Çünkü kendi hatalarını idrak edip arınmak için çaba sarf eden bir varlığın günahlardan korunduğu iddiasını sürdürmek örneklik misyonunu sona erdirir.

¹ Fussilet 41/6.

mektir. Oysaki peygamberler, hayatlarının her anıyla örneklik görevini kıyamete kadar sürdürebilen yegâne şahıslardır. Özellikle günümüzde hatasızlık ya da kusursuzluk nispet edilerek sorumluluk mefhumunun dışında tutulan şahısların bu durumu onaylamaları günahın bizatihi kendisidir. Çünkü her insan hata yapabilir sadece hata yapma şekilleri, içerisinde buldukları konum ve statü gereği farklılaşabilir.

Hata ve günahlara neden olan eksiklik, acizyet, zaaf, liyakatsızlık, cehalet vb. insan için olumsuz yönlendiriciler olsa da itiraf etmek, kabullenmek, düzeltmek, gelişmek ve yenilenmek insanın onarıcı yönünü oluşturur. Tövbe de insanın zaaf ve hatalarını idrak edip iyi yönde gelişebilmesi için ilahî bir lütuftur. Bu bağlamda Mu'tezile ekolü, büyük günahkârın özgürlüğünden hareket eder ve ahlâkî değerlerle bütünleşik tasarruflarını adl ilkesiyle ilişkilendirir. Adalet doktrini, insanın hatalarını nasıl düzeltebileceğinin yasal ilkelerini va'z eder. Adl, arınma öncesinde günahın mahiyeti ve hangi niteliklere sahip olduğu, bireyin inancı ile ilişkisi ve kategorik ayrımları üzerinden teklife hazır olan insana bir bilgi normu sağlanmasını gerekli kılar. Haklara sahip sorumlu insan, tüm boyutlarıyla iyi ve kötüyü bilmelidir ki doğru arınma yöntemini bu şekilde gerçekleştirebilsin. Bu nedenle Mu'tezile, öncelikle ahlâkî ve yasal standartlar tespit ederek insanın öznelliğine yoğunlaşır ve tecrübî olgular üzerinden meseleyi ele almaya gayret eder. Neticede erdemli arınma ifadesiyle kastedilen de istisnasız adaletin tesis edilmesine yönelik gerçekçi ilke ve esaslardır.²

² İbn Rüşd'e göre adalet ve erdem aynı noktada keşişir ve erdemli toplumda ahlak ile yasa arasında tutarlı bir uyum vardır. Ona göre ahlaktan yoksun bir hâkim, âdil bir yargıç olamaz. Ahlaken kötü olan biri de ne erdemi ne de erdemini özünü (cevherini) bilebilir. Ahlaklı şahıs ise hem erdemi hem de tecrübeyle kötü olanı (erdemsizlik) bilir. Dolayısıyla adalet erdemine sahip bir toplum, iffetli, bilge, cesur ve mert olabilir. Adalet bilinci zedelenmiş toplumlar ise bu dört erdemden yoksundur. Dolayısıyla haksızlık ederek, zul-

Biz de başlangıç olarak genel muhtevasıyla günah kavramını inceleyemeye ve akabinde tövbe kuramını ana temamız ekseninde analiz etmeye çalışacağız. Araştırmamız meselenin psiko-sosyal boyutunu dikkate alması ve ahlâkî ve yasal ölçütlere yoğunlaşması nedeniyle kendi alanında orijinal bir niteliğe sahiptir. Görüleceği üzere çalışmamızın temel vurgusu “her insan hata yapabilir” düsturudur ve ancak hatalar gerçekten kabullenildiğinde arınma, değişim ve gelişmeden söz edilebilir. Haddizatında bir şeyler yapanlar hata yapabilirler ve sadece yapanlar bir şeyleri düzeltebilirler. Bu sebeple mümkün olan hata ve yanlışlarımız her daim eleştiriye ve onarıma açıktır. Araştırma konumuza yönelik katkı, eleştiri ve önerilerin, sonrasında yapılacak düzeltme ve iyileştirmeler için bizlere yol gösterici olacağı da özellikle belirtilmelidir.

mederek veya kötülük yaparak bir kimsenin iffetli, âdil, mert ve bilge olması mümkün değildir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebü'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İbn Rüşd. *ez-Zarûrî fi's-siyâse-muhtasarü kitabü's-siyase li-Eflâtûn*. Ter. Ahmed Şehlân (Beyrut: Merkezü Dirasâtü'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1989), 101-102.